П'ЄСА НА ТРИ ДІЇ

ДІЯ ПЕРША

І

1

Опівночі дід К а с я н, сторож у комуні, вертався з обходу. Звичка була у старого з самим собою розмовляти, навіть сперечатися. Отож і тепер гомонів:

— Либонь, ночі прибавилось?.. А ти ж думав,— скоро осінь! Он і гуси на яру, і Косарі зійшли... Може, сядеш, старий, відпочинеш? А сяду, хіба що... (Сів на перелазі). Може, й покуняєш трошки? Ой, ні! Бо як тільки закуняю, дак, не повіриш, третю ніч хазяїн верзеться. Немов ходить отак по комуні, огинається, роздивляється... Та то ж сон! А як не сон?.. Та сон, Касяне, бо де вже тому хазяїнові взятися, коли п'ятий рік, як утік із хутора, подався за білими. П'ятий рік, гей!.. (Замислився, звісивсь сонним вусом. Підвів очі). Ти диви, ізнов верзеться!..

2

Од баштана кралася постать. Стала, обдивилась, тихо пішла до саду. Дід очі протер:

— Та невже це справді?.. Гей!

Постать стала.

Хто там ходить?

Постать завмерла.

А ходіть сюди! Йди, кажу, бо на сполох вдарю? Ти диви — іде! Хазяїн! Та ще й живий, справжній, Вишневий!.. Еге-е, так це був не сон...

Підійшов Вишневий Картузиком прикрив серце. Тихо мовив:

— Не впізнали, діду?.. Це я.

Дід Касян. Та як не пізнати! Тільки зразу не йняв віри, думав, що це сон. Вишневий. Сон, кажете?

Дід К а с я н. Еге ж. Ще й подумав — сон який поганий.

Вишневий. А я теж, як побачив свого хутора, подумав — немов сон, поганий сон: млин стоїть, хати не мазані, бур'яни кругом...

Дід К а с я н (перебив). Де ті бур'яни?

Вишневий. У мене був квітник, а тепер там що?

Дід К а с я н. Картопля. А хати помазані аж двічі.

Вишневий. Чого ж вони темні та смутні такі?

Дід К а с я н. Темно дивитесь на них, от вони і темні... Та ви що, прийшли свій хутір одбирати? То чому вночі?

Вишневий (сумно). Темні й смутні. Отут мак у мене ріс і нагідки... Що ви тут наробили, хлопці, ой, що наробили! У мене, було, хутір аж пахкотів, як квітка серед степу бринів, а тепер... Гляну, погляну — все чисто не те, не так стоїть, не так росте, не так цвіте. (Аж скрикнув од болю й суму). Це ж не мій хутір, діду Касяне, га?!

Д і д (тонко посміхнувся). А ну да ж, не ваш.

Вишневий. Та ні!.. Що ви з його зробили, питаю?

Дід К а с я н. Комуну зробили та й живем собі. Комуною живем.

Вишневий. Не хочете зрозуміти.

Дід К а с я н. Та як же вас і зрозуміти! Де б прийти провідати нас удень і на хутір на наш, на комуну вдень подивитися, а ви вночі вештаєтесь.

Вишневий. Серце болить, діду! Пече, горить воно.

Дід К а с я н. То з таким серцем не можна й приходити. Не можна з таким серцем.

Вишневий. Хіба не можна? Подивитись на рідну землю не можна?

Дід Касян. З таким серцем, що горить, небезпечно. Тепер літо, все стоїть сухе, як порох, ще й до того ніч. (Ударив у стукачку).

Вишневий (як од гармати, здригнувсь. Заблагав). Не треба! Ось перестаньте! По-дурному боїтесь, діду Касяне.

Дід (суворо). Чого прийшов? По що? Вишневий. Не сам прийшов — журба привела. Д і д. Удень приходьте!

Вишневий. Удень, діду, люди побачать, сміятимуться, глузуватимуть, як оце й ви зараз. Дак я вночі. Третю ніч походжаю кругом, стережу. Та ще як стережу, гей! Ви ходите та в стукачку, а я в серце б'ю, калатаю в серце, діду! Ви сядете та й закуняєте, а я й оком не зморгнуся — дивлюся. Ви уранці спати, а я ген туди, в степи, щоб

ніхто й не бачив. Жду вечора, щоб іще раз побачити, поглянути на рідну землю. П'ять років не бачив,— ви ж знаєте. Служили ж у мене. Д і д. А знаю.

Вишневий. Служили. Теж за сторожа були, пам'ятаєте?

Д і д. Аякже. Удень, кажу, приходьте!

Вишневий. Не багато ж розжились од революції!

Дід. Як саме?

Вишневий. Були в сторожах і тепер за сторожа. Не все одно? Дід. А не все одно. Вишневий. Хіба, діду?

Дід. Як кого стерегти — не все одно. То я вас стеріг... Вишневий. А тепер?

Д і д. А тепер нас. (Осміхнувся дід та аж в стукачку вдарив).

Вишневий (знов заблагав). Не стукайте! Ось заждіть!

Дід. Ну от ще, стану я ждати!

Вишневий. Хвилинку заждіть! Я зараз піду. А вас прошу — нікому не кажіть, що приходив уночі. Не через те, що боюся. Ні! Ніякої шкоди не хотів я тут заподіяти. Стерігся й на соломинку наступити. Журба, кажу, водила. Чуєте, діду? Журба!

Дід К а с я н (не дивлячись). У вас журба, у нас тепер робота... Ідіть собі!

Вишневий (одійшов трохи). А собаки мене впізнали. Правда, не всі. Свої впізнали. Лащились, лащились... (Витер сльози). А де поділася Вутла? Здохла чи, може, вбили? Де Вутла, питаю?..

Дід (насунув шапку. Вдарив у стукачку що є сили. Хрипко загукав). Уставайте! Він вернувся!

Вишневий упірнув у темряву. Дід скоро очувся.

А нащо точу я паніку. Хто нишком приходить, за того нишком треба й сказати. (Подумав). Авжеж! І не всім...

II

1

Так з картузом біля серця і пішов Вишневий. Навмання. Біля млина в яру побачив огонь, пасуться коні. Підійшов обачно. Чує голоси, один — знайомий:

— ...ти про машину, а я про комуну все думаю... Що той головує, той писарює, той агітує, а я, Макаре,, за всіх роби.

Причаївся Вишневий, кожне слово ловить. Аж затремтів, коли М а кар скупо, немов вивертаючи кожне слово, сказав молодому:

— Гірше, як за хазяїна було, їй-бо...

Молодий (видно, про своє). Не можна без машин.

(Прокашлявся). От думаю я про одну...

Макар. Казали, трактори будуть, електросвітло, як у райському саду, а вийшло, що до коней іти, то й свічечки уночі нема. По стайні у Панаса гуляєш. Аби, кажу, було де піти та заробити, то й ну її к божій матері, отаку комуну, га, Якове?

Молодий раптом встав і пішов.

Ти ж куди?..

Молодий (із темряви). Набігла категорія. Може, таки надумаю.

Макар (услід). Гех ти!.. Думало! (Обернувся — хазяїн. Аж остовпів).

2

Вишневий (картузика до серця). Здрастуй, Макаре!

Макар (очувся). Невже це ви? Вишневий. Прийшов. Прибився, бач. Журба привела. Макар. Журба?

Вишневий. Та й водить оце уночі. Не впізнаю. Трави, квітів — і тих нема. Ой, що ж ви наробили!

Макар (очі в землю). Од великодня дощу не було.

Вишневий. А на старій межі знайшов, бач: тирсу, мишій, квіти. (Сумовито усміхнувся, сумовито понюхав зів'ялі квіти). Трошки старої моєї межі не заорали, дак вони, дивлюсь,— ростуть. Отам за яром. А більш ніде немає, хоч увесь степ виходи. Ні тирси, ні мишію. Самі бур'яни. Млин стоїть. Хати не мазані... (По паузі). Так кажеш — аби було де заробити, то й пішов би?..

Макар обвів кругом оком. Промовчав.

А далеко не треба йти. До цього млина ось, що стоїть, і не далі, як за ту-о землю, що дурно гуляє...

Макар глянув на Вишневого. Не зрозумів.

...що аж просить Макарових роботящих рук, як не скаже: ой, найди собі, Макаре, підходящих товаришів, складітеся у підходящий колектив та й візьміть мене од комуни і млина — прогодую, зодягну й озую.
Макар. Не дадуть...

Вишневий. Нам-то ні, а таким, як ти, Макаре,— вам дадуть.

Макар недовірливо всміхнувся.

Так, так! Не знаєте ви своєї сили, Макаре, і прав своїх ще не знаєте. Ану згуртуй біля себе трьох таких, як ти,— з комуни та ще трьох бідніших з хуторів та вдайтеся ви у город, до окрзу — дадуть! І млина дадуть, бо стоїть... Хочеш, поможу тобі це зробити?

Макар (знов обвів оком. Прислухався. Хотілось дати відповідь, а вийшло). На світ береться.

Вишневий (подивився на схід). Так. Світає. (Задумався, блиснув сльозою). І небо щось не таке вже, як колись було. Невмите немов, полиняле, сіре якесь... Пам'ятаєш, як колись ми ще хлопцями пасли коні? Ти почав у нас служити, а я з города приїхав, із школи. Отут, здається, й пасли. У розбійників гуляли, а я тобі ще їсти носив, пам'ятаєш? Десять років вислужив у мене— і як жилося? А тепер не віриш мені? Думаєш — обдурю? Думаєш, що про власну користь дбаю, що своє щось маю на мислі? Причувсь, що важко тобі в комуні, от і раджу. Раджу, покіль не пізно.

Макар. А що?

Вишневий. А то, що бурчиш ти, мабуть, у комуні,— тому слово, тому друге, що погано жити, а хтось чує та на карб твій пише. Недарма ж голова комуни напитує через Луку нових кандидатів.

Макар. Кому на зло?

Вишневий. Не на зло, а про запас, щоб було ким затулити твоє місце, другого чи третього, розумієш? Отож краще згуртуватись в колектив, млина взяти...

Макар. А комуна ж як?

Вишневий. Ти, я бачу, більш клопочешся нею, ніж вона тобою. І комуна хай живе на своїй землі. Як, Макаре?

Макар (по паузі). А так, що пора вже коні гнати. (Кинув у багаття землі, пригасив огонь і пішов до коней).

Вишневий дивився вслід, чи обернеться. Біля коней Макар скупо обернувся. Тоді Вишневий сів і став терти над скупим багаттям руки.

III

1

Розвиднялось. Із садка вийшла дівка. Побачивши, що дід К а сян тяжко замисливсь, підбігла навшпиньки:

— Руки вгору!

Дід К а с я н. Га?.. Ой, це ти, Химо, а я подумав, чи не він. Х и м а. Хто?

Дід К а с я н. Хто?.. Та це я так. Згадалося колишнє. Х и м а. Закуняли, мабуть?

Дід. Де вже тут закуняєш! Чуєш — дзвонять? Ой, укусять тепер вони нас, тепер укусять!

Х и м а. Хуторяни? Ще, дивіться, до нашої комуни пристануть. Чули, Мотронька казала, що Кошарного Максим хоче в нашу комуну вписатися і батька, і хуторян, которого побіднішого, підбиває? Та киньте, діду, стукачку! Хіба не бачите — день!

Дід. Ти диви, рука сама вже стукає. Чотирнадцять год, гей! А Кошарного Максим до нашої Мотроньки, мабуть, ночувати ходить, що такий добрий?

Хима (перебила мову). Хлопці ще не вставали?

Д і д. Микитко спить, а Яків ще звечора десь подався. Все про машину якусь думає, то й подався в степ, щоб ніхто не заважав.

Хима (зірвала гілочку і, непомітно одриваючи листок по листку, загадала. Зірвала останнього). Мабуть, та машина поміж яривчанських дівчат ходить. Не казав, коли прийде? Воду ж треба носити. Та киньте ви стукачку!

Д і д. Хіба знов застукала? А диви, чи не він це йде? Авжеж, Яків. Про вовка помовка...

2

Хима (помітивши, що Яків хоче уникнути зустрічі). Не знаєш, Якове, яке сьогодні у яривчан свято, що дзвонять?

Яків. Свято?

Хима. Еге. Ти ж там був?

Яків. Там?.. (По паузі). А був! То що?

Хима. Отож і спитала.

Яків. Випитуєш?

Хима. Ну, от ще! Просто собі спитала. Чуємо з дідом — дзвонять...

Яків. Не боюсь я, от!.. Всім скажу, що випив.

Хима (аж обступила). От тобі й маєш!.. Та ти... (Нюхнула повітря). Пху! Ти справді самогон пив?

Яків. Отак би й спитала зразу, а то починає з свята.

Хима. Що ж це таке, Яшо? Ніколи ж такого не траплялося з тобою.

Я к і в. А от і трапилось. І всім скажу, що трапилось! Випив! Через категорію випив!

Дід К а с я н. Я ж казав, кинь про такеє думати, Якове!

Яків. Не можу, бо глибоко запала ця категорія в голову. От учора поливали ми садок. Цілий день відрами воду носили. А постав таку, як я думаю, машину, дак вона за годину-дві увесь сад залила б. Що?

Дід. Не можна нашому братові про таке думати.

Яків. Чому ж не можна?

Д і д. А тому, що на такі штуки люди є, великого розуму люди, кажуть.

Яків. То чого ж, скажіть, така категорія мені в голову впала? Чого? Я її жену, я вже не хочу думати, а вона все лізе. Що б не побачив, де б не побачив, зразу ж думка — чи не можна його на машину обернути? Та ось зараз, смійтесь, дивлюсь я на вашу стукачку, а десь у голові вже думка гризеться: хіба тепер така стукачка годиться? (Узяв у діда стукачку, гірко обдивився). Парову тепер стукачку треба, щоб парою вона стукотіла! А цю... (Та й кинув геть).

Хима (об поли вдарила). Та ти п'яний?

Яків. Вже не знаю, чи я п'яний, чи тверезий, чи я хворий, чи дурний.

Дід Касян. От за це, що закинув,— дурний. (Пішов).

З

Яків. Цілу ніч!.. Думав, що самогоном можна таку категорію затуманити.

Х и м а. Де ж пак! Вже Мотроньці та й мені сю ніч та твоя машина снилася.

Яків. Та ну?

Х и м а. От право!

Яків. Ану, розкажи!

Х и м а. Немов отак хата. Поле. Я вийшла і стала біля дверей. І немов випав дощ, буйний дощ. Стала вода. А небо все в райдугах, аж

дзвонить. І в калюжах райдуги, а степ голубий-голубий. От право! І немов я жду тебе...

Яків. Кинь! То в тебе маланхолія завелась у голові...

Х и м а. Та слухай! Немов я жду тебе і ще якоїсь дівки з тобою...

Яків. Сама маланхолія!

Х и м а. І немов приходить та дівка, сміється й каже, що тебе машиною переїхало. Ха-ха! Отією, що за неї думаєш, і, мабуть, ніколи ти її не видумаєш?

Яків. Видумаю!

Х и м а. Ой, мабуть, ні!

Яків. Видумаю!

Х и м а. Таке, мабуть, як той індик видумав. (Засміялась і побігла. Біля клуні гукнула). Мотронько, вставай! Пора!

Яків набрав з бочки води, вилив на голову й пішов.

4

Із клуні вийшла Мотронька. Озирнулася. Тоді в клуню:

— Нікого не видно. Виходь, Максиме!

5

Вийшов Максим. Зиркнув на всі сторони.

— Ну, прощавай! Мотронька. Увечері прийдеш? Максим. Аякже.

Мотронька. І з батьком поговориш? Максим. Та батько ж, кажу, такий, що й зараз у комуну, мати не хочуть.

Мотронька. Не хоче, й не треба! Тебе й без землі наша комуна прийме. Хима питалась у голови, немов її родич проситься, сказав — можна буде.

Максим. А як, приміром, не пустять мене мої старі, підеш до нас на хутори?

Мотронька (роздумливо одхитала головою). Ні!

Максим. Можна буде на виділ вийти.

Мотронька (заколупалась пальчиком по стінці. Зітхнула). Ні! Краще тобі до нас пристати.

6

Тільки розійшлися, аж тут Микитко. Побачив Максима, картузика по-парубоцькому загнув, зневажливо цвіркнув.

Максим (привітався). Доброго здоров'я, товаришу Микитко!

Микитко (зневажливо). Здоров! Хоч я тобі не товариш, і ти мені не товариш, й обидва ми не товариші. Максим промовчав і пішов.

7

Микитко (до Мотроньки). Що ж це ти, Мотронь-ко, га? Мотронька. Що? Микитко. Немов не знаєш? М о т р о н ь к а. Та що таке? Микитко. Зраджуєш інтереси, так? Мотронька. Які інтереси?

Микитко. Які?.. Пролетарські! Свої товариші під рукою, а ти з якимсь хуторянським елементом спиш. Де ж твоя свідомість?

Мотронька (зареготалась). Ну й штукар ти!

Микитко (озирнувся, чи не почув хто, чи не бачив). Ти не смійся, бо я сурйозно... Бо це діло сурйозне. У городі за таку лінію з комсомолу, щоб ти знала, викидають. Звичайно, ти, як негородськая, про це не знаєш, а я, брат, не треба лучче знаю. Та й сама подумай: ну, нехай би він був з кенесе, наймит абощо, а то ж трохи не з кулацького роду...

Мотронька. Хто? Максим?

Микитко. Так.

Мотронька. Та його батько колись на панських якономіях служив, а тепер — середняк. А з ким мені спати, скажи! Яків про машину думає. Костя хворий, а ти ще малий...

Микитко. Я малий? Та мені, щоб ти знала, п'ятнадцятий пішов, скоро шістнадцять буде. Ти не дивись, що я немовби малий. Це тільки так здається. А якби поспав хто зо мною, то не то б сказав. Я, брат, город-ський, пролетарій. Ти ще не знаєш, що у мене струмент папашин у городі є, слюсарський.

Мотронька (знов у регіт). Ну й штукарі

Микитко. Підожди, Мотронько!

Мотронька. А хай тобі... Пусти!

Микитко. Ось зажди, я про сурйозне щось скажу. Давай я з тобою спатиму!

Мотронька. Що?

Микитко. А тоді поберемось. Я сурйозно. Ти не знаєш, як мені доводиться думати про тебе — і вдень і вночі. У тебе, брат, очі, ти розумієш... Такі ж сині, знаєш, теплі! І хоч би ти раз подивилась на мене сурйозно, Мотронько! Бо ніхто ще не любив мене, Мотронько, хіба що папаша, так і той з голоду передчасно помер, а матері й не пригадаю. А як я по хуторах та по кулаках безпризорним поневірявся, то хіба хто ставився до мене сурйозно, як до пролетарія? Пір'я давали дерти та куплетів заставляли співати шкуролупи! Глузували. Я про все тобі розкажу, як пустиш мене до себе спати, бо дуже інтересна моя жизнь була, Мотронько...

Мотронька. А чудний ти який, Микитко, сьогодні! От право. Аж жаль бере. Та тільки який же з тебе парубок! Цу-ру-палок! (Побігла на тік).

8

Микитко (спробував був удати з себе байдужого. Не вийшло. Закліпав очима, от-от заплаче). Хух! Аж очі змокріли. От не везеться мені на любов од самого мало-літства! Передвременно не везеться...

9

Пройшов з путами Макар.

10

Раптом з току набігли дівчата. Гомін. Крик:

— Лука з полювання прийшов!

— Цигана привів!

11

З'явився Лука з циганом. Прийшов Яків. Підійшов Макар.

Лука (скинув рушницю, ладівницю). Здорові були, герої й героїхи!

Х и м а. Ну, як? Багато сердешних качок настріляли?

Мотронька. (зазирнула в торбу). Одна. Та й та, диви, свійська!

Хима (заглянула). Ой лишенько! Та це ж наша качка! І крила нема!

Баба Лукія набралась повітря, як міх, щоб вилаятись, та Лука

перебив:

— Недисципліновані у нас качки. Ген куди зайшли. Аж за Вчорашню греблю. Іду, віриш. Тіль-тіль зоря, ще й туманець. Гульк — качки на воді. Я, конешно, бабах! Роздивився... Ну, сучасний момент зовсім не в качці. Ось я вам нового кандидата привів. Хоче вписатися в нашу комуну, віриш. Товаришу Муно! Вийдіть наперед! Появіться!

Мотронька. Цигана в комуну!

Баба Лукія (знову набралася повітря). Ой бо-женько!

Циган. Тож .мені моє мале казало, що я на бога скидаюся, а воно, бач, і великі кажуть.

Лука. Чули? Гострий як бритва, голий як бубон,— саме нам під стать. Приймем? Як ви думаєте, герої й героїхи?

Микитко. А який він на анкету? Л у к а. Та за ним аж плаче. Ось спитай! Микитко (витяг олівця, паперу аркушик). Як звати?

Циган. Люди кажуть Муна. Микитко. По батькові? Циган. Мабуть, сирота.

Микитко. Та ні! Сирота — це родинний стан. Батька ж звали?

Циган. Гуто вже мати краще знали.

М а к а р. А чом у неї не спитав?

Циган. Ніколи було. Я саме народжувався, а вони вмирали — у кожного своє діло було.

М и к и т к о. Прізвище?

Циган. Нема.

Микитко (до Луки). Кандидат без прізвища.

Лука. Аби герой був, а за прізвище — байдуже. Руки є? Ноги є? З головою? Катай, віриш, далі.

М а к а р. Ось я йому прикладу: Тутукало!

Ц и г а н. От спасибі, чоловіче, що свого позичив. Я оддам.

Усміхнулись комунари.

Микитко (серйозний). Де й коли народився? Циган. Малий був, не знаю.

Микитко (записав). Не знає. Національності — циганської. У царському війську не був. У червоному...

Циган. Коло війська був. Отак близько одне одного стояли, а всередині не був.

Микитко. Неграмотний. Позапартійний. Професія?

М а к а р (буркнув). Коні крав.

Циган (на Макара). Та це в мене питаються, чоловіче!

Усміхнулись вдруге комунари.

Микитко (серйозний). Хазяйство маєш?

Циган. Мав колись: жінку, діти, шатро. Шатро порвалося, а жінка й діти так до людей позвикали, що як почали гуто люди з голоду мерти, так вони й собі за людьми подалися.

Хима. Сердешний.

Макар (буркнув). Голосуй! Може, вийдеш заміж.

Микитко. На анкету кандидат підхожий. Висновок?.. Я думаю — прийняти.

Макар. Виходить, діло наше вже циганське, та? Дожилися! Та люди засміють! І так он на сміх піднімають, що не комуна, мовляв, а копиця старців та калік.

Микитко. Діло наше не тільки циганське, а інтернаціональне, дядю. Крім цього, у нашій анкеті питання, чи не засміють люди,— нема. —

Макар. Та ти на язик проворний!.. Понаприймали вас—ні косою, ні вилами, одним язиком плескаєте. А за вас роби, надсаджуйся, рви жили й м'язи. Комуна! Та ще цигана тобі... . .

Хима. А коли це так було, дядю? Коли? однаково,ж усі разом робимо.

Макар. Коли? Та ось і зараз. Один на скирті, а другий десь біля качок. Хіба ж це однаково? Аж сонце он регочеться.

Л у к а. Котра зараз година? —

Яків (витяг якогось доморобного годйкника). Ще шести нема.

Лука. Чуєш; Макаре? А робота у нас починається о шостій. А чого ти так рано на скирту поліз,'з якої причини, то я вже не знаю, віриш.

Циган. А буває, що спросоння чоловік аж на скирту вилізе, буває...

Розлігся регіт.

Микитко. Подай цигана в комуну! Хто за цигана?.. Я перший.

Яків. На й мою руку.

Микитко. Два! Хто ще? Гех, навались!

Ма ка р. Ще старців всіх поприймайте!

Х и м а. Ну й що? Адже для голоти нам комуну дано. І товариш Ленін сказав...

М а к а р. Тоді торби на плечі, а ліру в руки: подайте, не минайте.....

Голос. А баби ворожитимуть, ге-ге...

Хима. Товариш Ленін сказав...

Макар. Що ти, Химо, і за цигана не вийдеш...

Х и м а. Неправду кажете. Він сказав...

Макар. Ну що сказав? Що вийдеш?

Хима (озлилась). Він сказав... Гвіздки куватиме! Он коням підків треба!

Микитко. Три! Хто ще за циганську націю, щоб до Інтернаціоналу її?

Лука. Чотири!

Хима. Мотронька — п'ять!

Мотронька. Як всі, так і я... П'ять!

12

На костурах, без правої ноги, підійшов Лавро — голова комуни. За ним дід К а с я н.

Микитко. Товаришу голово! Ваш голос — і циганська нація наша. Лавро. Шість...

Микитко (аж підскочив). Шість!

Л а в р о (показав на годинник). Без трьох хвилин. Не , забувайте: годинник, дисципліна, організованість! Пора!

Хима. Приймем чи одмовимо?.. Треба ж якось... Товаришу Лавро!

Лавро. Це питання завдаси загальним зборам. А сьогодні порядок денний: домолот озимої, вивершення третього стогу соломи, важіння ячменю. У поточних справах: перекрити причілок на клуні, прокопати канаву в саду, вичистити саж. Мотроньці за те, що забожилась, бур'ян на вгороді виполоти... Бур'яни у нас кругом! Товариша цигана погодувати і, на мою думку, прийняти... '

Макар. Це проти статуту!

Лавро. За кандидата. За коваля буде! А придивившись до його на малій дистанції, тоді вже остаточно вирішимо й скажемо... (Глянув на годинник). Шість! До роботи!

Микитко (заграв на губах "Інтернаціонал", удаючи оркестр). Трам-тру-ту-туру-туру-ту-ту, бам... Хай живе циганська соціалістична республіка!

Комунари рушили.

13

Лавро (непомітно окликнув Луку). Хазяїн вернувся.

Лука (не втямив зразу). Хазяїн?.. Який хазяїн? Л а в р о. Вишневий.

Лука хвилину дивився на Лавра, чи не жартує той. Факт.

На току почалась робота. Завіса

ДІЯ ДРУГА

І

1

Задуманий, замислений, аж хворий прийшов Макар до Виш н е вого (в Максимову хату), Максим вийшов.

— Я оце роздумав і той... не пишіть мене в колектив! Не треба!

Вишневий (зітхнув). Чудний ти чоловік, Макаре. Немов сам не свій і слово у тебе не своє — невірне, непевне. Погодився ж нібито. А ці послали чоловіка в город. От-от як не приїде. Важили тут на тебе як на голову — і от маєш. А втім, роби, як краще. Дорога є тобі і в колектив, і до комуни. Це мені нема і не буде дороги. Тільки вийду отак у степ, стану та й притаюсь: добре! Землю в мене одібрано, реманент і хліб — усе моє добро. Ну, а далі що мені робити? Де подіти оці руки, ноги, як замовити голодний шлунок? Кажуть — йди роби! Так і кажуть. Отже, маю право я вписатися в колектив, щоб робити? Виходить, ніби маю. Та не хочу я, щоб всяке на колектив той лихословило — мовляв, колишнього хазяїна прийняли, кулака Вишневого, дарма що в його й досі мозолі ще не зійшли. Не хочу! Може, вже тоді, як закрасується ваш колектив, як процвіте він, на всі степи засяє достатками та згодою, впрошуся я за сторожа. Макар. І нащо таке казати?

Вишневий. За сторожа! Мені аби за сторожа, Макаре! Бо минулого не повернеш! Може, тільки колектив стережучи, згадуватиму, як то дні

колись сяли, пахли отак... і степи наші пахли, по краях леліючи. Уночі на самоті, щоб ніщо не заважало. Обійду колектив, припаду до перелазу і спом'яну... як... (крапнула сльоза) теж на перелазі я востаннє прощався з жінкою, із сином, коли по-дурному од більшовиків тіка з... На перелазі вдосвіта ще й мак цвів... (Затремтіли плечі, борода заросилася дрібними, скупими слізками).

Макар (розтривожився). Серце крається, і той... Не завдавайте собі хоч такого жалю!

Вишневий. Не вернеться! Вже мені за перелазом доріжка, доріжка до смерті біжить. (Поник головою). Мені аби за сторожа.

Макар. Ну, а Чухало за кого буде в колективі?

Вишневий. Тарас Чухало, що колись за ктиторя у церкві був, у Чеці сидів, ти хочеш спитати? Не приймай! Не треба!

М а к а р. Та й Ахтительний...

Вишневий. Ахтительний — діловий чоловік. Усе зробить до пуття. Та ось зараз. Послали б кого другого до міста, то чи й виклопотали, а Гаврило, я певен, що виклопоче.

Макар. Недавній кулак. Дочок на буржуйок вчив — по-французькому... Вишневий. І сам у них вчився. А тепер політики навчається навої, агрономії, газети читає. Молодець! Ти скажи,— хоть лаяв він цю владу? Перший возить продподаток. А дочка вже за комісаром, і другу примостить, ось побачиш.

Макар. Воно так. Та тільки я не хочу. Та можна й без мене. А за ці розмови я нікому не казав і не скажу,— характер знаєте ж.

Вишневий. А чудний же ти, кажу, чоловік! Заляканий, чи бог тебе святий знає. Подумай: ти наймит, з комуни до тебе пристав Максим з батьком, не хто-не-будь, а ті, що самі по наймах ходили, та ще з комуни, дивись, хто пристане. Та на такий колектив сам Петров-ський благословення своє дасть і в Вуцвикові золотими чорнилами запише. А щодо Чухала, то й не треба, кажу, хоч він тепер такий, як і всі — хіба не збіднів за ці роки? А Ахтительний...

2

Максим (увійшов зворушений). Ахтительний приїхав! Гаврило Павлович!..

Вишневий (картузика до серця. Тихо). Ну, як? Максим. Не знаю. Йде сюди.

3

Ахтительний (увійшов). Бонжур у хату! (Обернувся, гукнув комусь). Наверни коней в холодок та дай води!.. (Пояснив). Дочка Марін, старша. Народилась ще року тисяча дев'ятсот першого, дев'ятсот сімнадцятого скінчила прогімназію і з тої пори ніяк не може вийти заміж. Так я її оце на американський лад настановлюю, щоб не була бабою. Хай їздить з батьком, привчається до діла. (Найшов кухля, набрав води). Ніколи не треба женського полу в хаті держати. Меншу Онись-ку отак возив і таки скрутив (випив) з комісаром, як розвьорстку з мене брав. Півтори тисячі пудів пшениці, дак я йому й Ониську на придачу. На, кажу, і дочку в розвьорстку! А тепер вона така там комісариха, що просто тре б'єн. І люблятся, як коти весйою. (Окинув веселим і хитрим оком усіх). Ну, коман ву порте ву? Або, як казав у мене полонений австріяк: як шя маєте допіру?

Вишневий. Як там?.. Може, послі поговоримо?

Ахтительний. Був у городі, месьйо. З Маринкою їздив. Приїхав, зайшов до знайомого чоловічка: так і отак, кажу, й отаке наше діло. А він мені — хоч так чи отак, а не вийде ваше діло...

Вишневий (другою рукою за стіл ухопився). Ну?

Ахтительний. Я туди, я сюди, не виходить діло. Чую скрізь я: нон! Так я розсердився і пішов... угадайте, до кого ж?

Максим. До облаката?

Ахтительний. У виконком, до секретаря. Прийшов до його, сучого сина, та й кажу: так і отак, хочемо заснувати трудовий колектив вашого імені, такі й такі ім'яреки, соціальний стан ось який. У його аж очі заграли — де ж пак: трудовий колектив його імені. А я йому далі: у комуни, що поруч, кажу, земля є гуляща, а в паровому млині горобців та мишей повно. Оддайте, кажу, нашому колективу хоч десятин з сорок і паровий млин, то ми хлібом обсипемо нашу Комуністичну партію. Показав йому плана і все честь честю. Подивився він, поговорив телефоном з земвідділом — обміркуйте, каже. А там знайомий — обміркували на тре б'єн. Того ж дня й папери написали: колектив дозволено імені товариша Посунька, земля по ярок наша, млина в оренду на три роки... (Подав папери Вишневому, той зразу Макарові).

М а к а р. Та я ж неграмотний.

Максим (підійшов і почав читати). ...дозволити с.-г. колектив імені товариша Посунька. Землю по ярок і паровий млин...

Ахтительний. Книжок про комунізм випросив, аж три, лозунгів, плакатів — пригодиться.

Вишневий. Чуєш, Макаре?

Макар. А господи!.. Чую...

Вишневий. Віриш тепер?

Макар. Та... вірю.

Вишневий. Ну?

Макар. Пишуся.

Вишневий. А мене за сторожа. Ніхто-бо так не встереже, як я. Як місяць, ходитиму й світитиму очима своїми — на кожну соломинку. На перелазі стану, минуле спом'яну, за перелаз гляну, аж до моря. (Уявивши, що він біля перелазу). Ой, оберніться, мої ви мрії, на білі кораблі! Приплиньте ви до мого берега, приплиньте із-за моря!.. Та привезіть мені їсти й пити, хорошенько походити.

II

1

Зібралися комунари на загальні збори, мовчазні, похмурі, смутні. Важко підвівся Лавро:

— Порядок денний сьогоднішнім зборам пропонується такий: перше — про ліквідацію комунальної кухні...

Вибухли голоси. Хто запропонував?

— Хай сам скаже!

Макар (підвівся). Я подав думку, що не треба нам комунальної кухні. Лучче буде, коли кожен собі харчуватиметься окремо...

Х и м а. Чи не вам одному заманулося цього?

М а к а р. Не мені одному. (Повернувся до тих, що поруч сиділи). Правду я кажу?

Вирвався голос. Борщ який!

Баба Лукія (набралася повітря). І-іх... А який?

Макар. А такий, що як служив колись по людях, то кращий їв.

Підхопили:

— А хліб!

— Не хліб, а замазка до вікон!

— Хоч коники ліпи!

Баба Лукія. Дозвольте слово! Ой, не можу, не можу я цього й чути! От, їй-богу, ще ні разу, скільки мого віку, не спекла я й півглевкого хліба. За чоловіком була, у просвірниці служила, у заїжджому дворі, у лікарні, в станового жінки, у бараках, у писаря, в мірошнички, у пивнички, в Явдокії Марковий — вже ж яка покійниця була на хліб вередлива: і окрайчик щоб хрускотів, і шкуриночка тоненька, бочечок рум'яний, і щоб пахтів та щоб яснів,— а спитайте в неї, чи хоч раз спекла глевкий я хліб? Та язик у тебе глевкий, трясця твоїй матері, з його ліпи коники! Я скінчила.

Макар. Сказала б краще: хліб глевкий — на зуби легше, а то наговорила. Та не про хліб річ. Я, наприклад, хочу, щоб кожне харчувалося так, як йому хочеться. Бо, наприклад, мені борщу хочеться,

а комунальна варить куліш, завтра кулешу захочеться — комунальна варить борщ.

Хтось (додав). Та в салдатах краще було, а ми ж тепер не тринадцята рота, а комуна, кажуть!

Лавро. Так, Макаре, то не лихо, що хліб вийшов глевкий,— трапляється, а лихо, що дехто з нас ще на ідеологію глевкий. Та по дорозі до соціалізму, ви знаєте, що тая комунальная кухня визнача? (По паузі). Половину дороги, от! Себто — хто доїхав до комунальної кухні, той доїде і до соціалізму. І голосую. Хто за комунальную, підніміте руки!

Микитко. Р-раз!

Х и м а. Щоб не тільки в нас була, а по всіх світах!

Кожне слідкувало й числило руки.

Макар (на цигана). А ти куди ото? Опусти руку! Ти ще не член. Циган. Гуто ж скупий — і попробувати не дасть! Х и м а (почислила двічі. Упав голос). Шість. Лавро. Хто не хоче комунальної?

Знову кожне слідкувало й числило руки.

Х и м а (знов почислила двічі). Шість.

Тиша нависла. Застигла. Що скаже Лавро.

2

Раптом у дверях:

— Бонжур, камаради! Можна, делегації?

Оглянулись комунари — у дверях Ахтительний; За ним стали Максим і ще якийсь чоловік.

Лавро. У нас зараз загальні збори. Будь ласка, заждіть там, в бібліотеці.

Чоловік, глянувши, що нема ікон, надів шапку.

Ахтительний (вийшов наперед). Нам саме й треба до всіх вас екстрено, до всії комуни. Справа дуже негайна ще й до того інтересна.

М и к и т к о. Чи не пір'я привіз дерти?

Ахтительний. Же вуа одразу недисциплінованого елемента ще й крикуна. Колись такі крикунці, може, й до діла були, а тепер Радянській нашій владі од них тільки одна шкода. Як ви думаєте, камраде голова?

Лавро. Кажіть, чого приїхали?

Ахтительний. А того й приїхали, що тепер не крик революційній нашій партії та владі потрібен, а навпаки — тихий труд і шанобливе поводження ось таких, наприклад, колективів, як імені товариша Посунь-ка, себто нашого, що його дозволено заснувати нам, прирізавши од вашої комуни сорок десятин землі, себто по ярок, і взявши в оренду вам ізвісного млина, який стоїть і не меле, тоді як Радянській нашій владі аж кричить — молоти треба.

Лавро (в тон). Словам вашим не ймем віри, покажіть, будь ласка, писані радянські основанія.

Ахтительний. Будь ласка, ще й авек плюзір, як кажуть французи. Вуасі вам писані радянські основанія, вуасі печатка — серп і молот, підпис, номер, місяць, рік. (Лукаво). Стривайте!.. А не порвете?

Лавро (глянув на його). Зразу знати, з ким водились та з ким звикли діло мати. Ми не такі. Комуна ми!

Ахтительний. Пардон, я й забув... що ми маємо копії. Же ву прі. (Подав папери).

Лавро (передав Микиткові. Офіційно). Прочитайте, товаришу секретар!

Микитко (почав читати). Громадянам хуторів Яривчанських Г. Ахтительному, Т. Щербі, П. П. Кислякові, М. Кошарному (захвилювався), себто Максимові Кошарному... (глянув на Мотроньку)... дозволити заснувати с.-г. колектив імені товариша Посунька, виділивши для цього сокупний участок землі, рівний їхнім трудонормам, з запасного фонду с.-г. комуни імені Комінтерну сорок десятин...

Хима. Нашої землі?

Баба Лукія набралась повітря.

Голоси. Сорок десятин!

Микитко. Що на захід од ярка і по ярок...

Голос. Кращої землі.

Хима. Сорок десятин! І ставок! Та що ж це таке? Де ж ми садок тепер будемо садити?

Микитко. Не можу далі читати, бо млина, тут пишеться, їм в оренду вже передано, товаришу голово! Баба Лукія мовчки видихнулась.

Лавро. Дай сюди! (Перечитав. Обдивився штамп, печатку, придивився до підпису, навіть папір пальцями помацав).

Чоловік. Не мніть і не тріть, бо справжні, радянські...

Лавро. Гм... (Вийняв хустку, витер лоба, потому вийняв годинника, подивився,— зморшки хвилями лягли на лобі).

Мотронька (раптом виткнулась). Дозвольте сказати... (Видно, слово вирвалось зненацька, бо зразу засіклася, потім — бачить, що мовчати вже не можна, доказала з перепинками). Хоч і радянські вони, та не по-радянському їх здобуто... Я знаю!.. Не по-радянському, їй-богу...

Максим насупився. Кинув оком на Мотроньку. Хотів щось сказати, та тільки хмикнув та переступив на другу1 ногу.

Лавро. Слово має товаришка Мотря Гудзівна.

Мотронька. Я чула... Мені якось Максим вказав...

Максим.. Я?

Мотронька (не дивлячись на його). Авжеж... Ти ж казав, Максиме, як то хитро викрутив у городі землю Ахтительний. Я думала, чию, а воно, виходить, нашу...

Максим. Я тільки той... сказав, що дуже розумно виклопотав для нашого колективу Гаврило Павлович... Та.що ж тут такого?

Мотронька. А як їздив він та як хитро...

Ахтительний. Пардон, як я їздив у город та як колектив клопотав, ти про це, може, чула? Про це? Дак про це сам я розкажу, коли хочете,

камради! Мон діє, хіба це секрет чи тайна яка! їздив у город, ходив по установах, навіть до знайомого чоловіка з просьбою удався, і попервах нічого з моїх клопотів не вийшло, як не вийшло й з ваших, коли ви просили пшениці на насіння. А знайомий, сучий котик, просто одмовився. Так я тоді, угадайте, до кого махнув? Ну? І ви не вгадаєте?.. У виконком до секретаря. Прийшов до його, до сучого сина, та й кажу: дозвольте познайомитися,— Ахтительний, колись був у кулаках, а тепер червоний. Ну?.. (Обвів усіх веселим, хитрим оком). Можна, питаю, і нам про соціалізм старатися чи забороняється? Коли можна, то дозвольте одмовитись од індивідного господарства та й скластися в колектив. У комуни, що поруч з нашими хуторами, земля, кажу, гуляє, а в паровому млині горобців та мишей повно...

Голоси. Правда!

Ахтительний. Оддайте нашому колективу хоч десятин із сорок і паровий млин бодай, кажу, на пробу, то ми хлібом обсипемо нашу Комуністичну партію... (До Мотроньки). Ти про це хотіла розказати, ма фуель, здається, їю:французькому? Гай-гай! Жаль,— нема часу гулящого, ато б я тобі розказав про все до краю, як крутили наше діло в земвідділі та як я його викручував, та нехай вже другим разом. А тепер ми ось про що приїхали сказати вам, камради. По щирості! Хазяйнувати так, як колись ми хазяйнували, себто бути кулаками, тепер невигідно, бо немає з цього зиску.

Чоловік. Настраждались! Годі!

Ахтительний. Хочемо і ми тепер, товариші, по-людському пожити, себто собі на користь і Радянській владі на втіху. Отже, прочитайте ці папери і вчиніть так, як тут пишеться: одмежуйте нам сорок десятинок, оддайте млина — і нехай живе комуна ваша, хай живе трудовий колектив імені товариша Посунька! Ура!

Лавро (спокійно). Землі вам не одмежуємо, млина не дамо — от і вся наша резолюція.

Ахтительний. Ля тет! Ви прочитали? Папери?

Лавро (подивився на годинника). Сімнадцять на першу — пора кінчати збори. Землі вам не то що живим, а на смерть, на яму попросіть — не одмежуємо!

Х и м а. Не дамо!

Чоловік. Оддасте!

Х и м а. І пригорщі не дамо!

Микитко. Вилазь, Яшо! Зараз атакою рушимо.

Лавро. Організованість, час і дисципліна, себто не займай! (До Ахтительного). Поїхавши в город, думаєш, що справді здобули землі? Не така вона легка, щоб так легко до рук попадала. Не в город ми їздили її здобувати, а до Перекопу, аж за Перекоп той ходили (показавши на цурупалок ноги) і ось чим здобули її! Бачиш?1

Ахтительний. Перекоп — то діло вчорашнє, а сьогодні, виходить,— ви влади Радянської не визнаєте. Та й за те не треба забувати, що до Перекопу й махновці ходили! Ну, та ми не анархісти і наказа мусимо виконати. Пишеться одмежувати — одмежуємо.

Чоловік. І млина заберемо. В окрузі сказали, щоб ми його мерщій забрали, щоб ремонтували...

Яків. Ремонтуємо його ми.

М а к с и м. А що молоть будете?

Микитко. Вас перемелемо!

Лавро. Двадцять на першу! Все! Закриваємо загальні збори.

Ахтительний. Нон, камради, ще не все. (До всіх). От що, хлоп'ята та дівчата, мужики й баби! Як глянеш отак, на вашу комуну з хазяйського боку — просто жаль бере. Голі, босі, грішним тілом світите. І робите ж, здається, а нічого у вас не виходить. Р'єн, як кажуть французи. Так оце ми вас присоглашаєм: якщо хочете кращої долі зажити, то переходьте до нас у колектив! По десять рублів на обмундированіє даємо, харч і всяке меню. Хоч сьогодні приходьте, приймаємо!

З

Пішли яривчани.

Х и м а (трохи не заплакала з досади). Що ж це таке, товариші! Та й що воно діється в радянському світі?! Приїхали, як і колись приїздили,— тачанкою. Землю од-бирають, млина і ставочок, і, виходить,— нас же знов наймають...

Лавро. Химо, у страху очі по яблуку — нічого не бачать, а в організованості навпаки і далеко бачать,— не роби паніки!

Загомоніли ті, що біля Макара:

— Все одно землю одмежують.

— А то правда,— млин у нас стоїть!

— І стоятиме!

Микитко. Товаришу голово! Ось тут вже на гидру контрреволюції заснітилось. Макар. А ти вже шпигуєш!

Микитко. А кажи так, щоб усі чули, не агітуй шипом! Боїшся, чи що? Макар. Я боюся? Кого? Лавро. Слово має Макар.

М а к а р, Не підштрикуйте язичками, немов вилами,— я й так скажу. Як отак у комуні жити, як, наприклад, ми живем, то лучче в колектив абощо. Десять рублів наперед, харчі добрі, а в комуні що? Робиш як клятий і в старцях ходиш, голим тілом світиш. Гайда, хлопці, в колектив!

Лавро. Далі що?

Макар. Іду в колектив, от що далі! Казали, трактори будуть, електросвітло, як у райському саду, а насправжки — купа старців вийшла. Ще й циган почали приймати. Комуна! Хто зо мною — рушаймо! (Пішов).

За ним поодинці потягли ті, хто голосував, щоб не було комунальної. Каменем залягло безмов'я. Чути стало, як з двору виїхала тачанка, як бігали та збирались в колектив недавні комунари.

Лавро (подивився на годинника). Тридцять на першу. Покололась комуна. Три роки тому, саме в цей день, пам'ятаю, ми заснували комуну... О першій годині урочисті збори відбулися. Словом революційним прися-глись, що не подужа, не переможе нас ніхто, бодай і танок англичанський, казали! Танок не переміг, а от вернувсь Вишневий, прийшов Ахтительний і... (Ударив щосили кулаком об стіл, забувши, що в руці годинник. Тоді, згадавши, підніс його до вуха. Послухав. Осміхнувся). Тридцять три на першу! Іде!.. Ударили й нас — не спиняймось! Отак ходімо далі й ми! Час і життя та діло наше ще тільки починаються... Ось що: зараз покличте сюди Луку!

Хима. Він хворий. Зуби болять.

Лавро. Почує — перестануть. Товаришу Муно! Покличте!..

Циган пішов.

4

Лавро. Діду Касяне! Вам бойовий наказ: беріть свою стукачку та беріть дробовика, зараз рушайте до млина і стережіть. Побачите, що яривчани до млина йтимуть, давайте гасло, вистріливши вгору. Це до вечора. А на ніч Яків, Микитко й Муна підуть на підмогу. Рушайте, діду! Бабо Лукіє! Вам бойовий наказ: дайте дідові на сторожу хліба і шматок сала.

Баба метнулась.

5

Лавро. Химі й Мотроньці зранку теж до млина — мазати. Починаємо ремонті

6

З'явився циган, за ним — Лука — зуби пов'язані рушником, у руках часник і дрібок солі.

Лука. І полікуватись не дадуть. Тільки що взявся, віриш, солі до болящих зубів прикласти, кажуть,— помагає, аж тут — іди! Та чого це героїхи розбіглись? Нема гірше в світі, віриш, як зуби й баби.

7

Хима та баба Лукія, пробігаючи, до Луки:

— Не бачили?.. Тачанкою!

— Вороними кіньми!..

Лавро. Треба, я думаю, в город, Луко! І якнайскоріше. Зараз збирайся!

Лука. Що? Це знов за делегата?

Лавро. В округу, в губерню, а як що, то й до Харкова!

Лука. Не піду!

Лавро. Ти що?

Лука. Набридло, віриш. Три роки за делегата мотаюся! Хай хто другий береться!

Лавро. Ти жартуєш, чи, може, й ти вже...

Лука. Жартуєш. Зуби застудив, чоботи побив... А в районі що мені зробили!

8

Хима (пробігаючи). Якби ви чули, що казали! Лука. Та вже казатимуть. Не хочу! Лавро. Злигався з ними?

Лука. Добре злигався — мене побили, я когось побив там...

Лавро (не розуміючи). Яривчани?

Лука. Які там яривчани! З райзу загризся ж за насіння, хіба забув? Не хочу, віриш!

Лавро. Та ти знаєш, що яривчани в колектив склалися, землю у нас одбирають і млина? Наказа привезли...

Лука. Що?

Лавро. З округи, щоб ми одмежували їм сорок десятин землі.

9

Х и м а (спинилась). По ярок, і став їхній!

Яків. Млина в оренду вже передано.

Лавро. Та невже Муна нічого про це тобі не сказав? І що Макар пішов до них?

Циган. А за що, за віщо став би я таке казати чоловікові, ще й з болящими зубами! Що він мені зробив? Коняку в мене вкрав?.. Гуто кажіть йому краще ви!

Лука. Млин і землю яривчанам? Макар?.. (Скинув пов'язку, шпурнув її геть). Пишіть мандата! Химо! Мій портфель і чемойдан!

Вихором метнулася Хима.

Я їм, віриш, одмежую — у матні коситимуть... (По паузі). Це Вишневого робота? Лавро. Почин його.

Микитко (написавши мандата, подав на підпис Лаврові. Тим часом як Лавро перечитував і печатав мандата, Микитко підбіг до стіни, покрутив

рукою). Др-р-р... При телефоні? Дайте мені, баришньо, Ярив-чанські хутори.

Яків. Цитьте, товариші. Микитко якусь штуку хоче викинути!

Микитко (немов у телефон). Яривчанські хутори? Перекажіть усім, що наша комуна схвалила урізати вам землі у Лойди Жоржа на задниці. Приїздіть по мандат і по землеміра!

Знявся регіт.

10

Хима (убігла). Ось ваша роба, дядю Лука. Ця чи ні?

Лука. Ця. Галіфе на мені, френчу одягну, як приїду. Давай портфель! (Начепив шкіряний гаман, поклав туди мандат). Давай чемойдан! До району кіньми, а там пішки, пароплавом, руками й ногами, віриш! Одним махом обернуся!

Хима. Микитенько! Заводь нашої на дорогу делегатові.

Микитко (немов камертоном). УеСеРеР! (Завів якоїсь нашої. Підхопили). Лука (прощаючись з Муною). Ну, Муно, віриш!..

Х и м а. А добрий він чоловік, дядю! Циган. А що там казати! Як люди добрі, коні добрі, кузня добра — то й циган добрий.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

І

1

Другої ночі дід К а с я н, обходивши млина, почув недалеко посвист — немов когось викликали. Пригнувся старий, бачить — на греблі Максим. Стоїть Максим, немов на когось жде.

— Невже й тепер до Мотрі ходить? А ти ж думав! Любов — така революція, що не скоро буковки зітруться. От тільки чи вийде вона. А що? Та не такий час, важкий для комуни. Та й наморилась за день з ремонтом... Ти диви — йде, аж біжить дівка!.. Та ще й з клунком, чи що?

Притаївся дід.

2

Зійшлись Максим з Мотронькою.

Максим (узявся за клунок). Оце й усе? Мотронька. Усе, а що? Максим. Нічого...

Мотронька. Може, сподівався, що цілу скриню тобі винесу. Коли по це прийшов, то йди сам...

Максим. Постривай! А яка ж запальна. Нащо мені скриня! Я хотів тільки сказати, що робила, служила комуні, а бач, скільки наслужила. Нічого й нести.

Мотронька. Ой, щось друге мав ти сказати. Учора ж закинув, що якби захотіли, то поділили б, себто ми, комуну. Не ділиться вона! Та й хай живе!

М а к с и м. Ти диви — вчепилась! Та ти скажи просто, що тобі неохота йти?

Мотронька (щиро, аж голос змінився). Ой, неохота, Максимочку!

Максим (певно, не сподівавсь на таку відповідь, став тихший). Значить, не любиш?

Мотронька (з болем у голосі). Не любила б — не вийшла!

Максим (знов сміливіше). І вчора казав, і сьогодні ще скажу: як не вагайся, не хитайся, а в комуні вам уже не жити. На тонку пряде. Ну подумай, хто зостався, скільки вас? Лавро, Хима, дід, Лука та цурупалок отой...

Мотронька. А циган, а Яків, баба Лукія? А Костя, Супруни? Ось-ось Лука повернеться...

Максим. Порожнячком. Циган не член, Якова перетягнемо, а Костя й Супруни сьогодні втечуть.

Мотронька. А ти почім знаєш, що втечуть?

Максим (загадково). Та вже знаю. Ну?

Мотронька. Що ну?

Максим. Рушаймо, Мотронько!

Оглянулась Мотронька на млин, в той бік подивилась, де комуна. Пішла. Стала. Знов обернулась. Не витримала в діда рука —ударила в стукачку.

Дід. Не ходи, Мотронько! Не тікай!

Думав — допоможе вернутися, а вийшло навпаки,— Мотря, зачувши стукачку, сполохнулась і побігла за Максимом.

3

Придивився, дід Касян,— утекла. Ударив у стукачку що є сили старий, раптом перестав, стукачці сказав:

— Он думала, що спиниш, а вийшло — прискорила, мовчи, стара! Не стукоти! Бо, може, ще хтось стоїть вагається, а почує, то й кинеться навтіки, як ця. Ходімо краще до Хими, Микити, до Якова, хай которе сповістити біжить Лавра... А ти думала! Мерщій! Мерщій! Тільки був кинувся, аж назустріч Хима.

4

Хима. Ой дідуню, тікають!

Дід (махнув у той бік рукою). Уже втекли.

Х и м а. Та не туди дивись — он де! (Показала в другий бік. Пригнулась і діда пригнула. Пошепки). Тікають з комуни. Костя, Супруни! Бачите?.. З робою! Не можу! Я крикну, спиню їх!..

Д і д К а с я н. Не треба, Химо, ані слова! Бо я он крикнув, думав спинити Мотрю, а вийшло, що тільки прискорив.

Х и м а. І Мотронька?

Дід К а с я н. Утекла. До Максима. А кричати не треба, аніні! Бо вони тепер як ті сновиди, що над проваллям ходять. Не займеш, то, мо ще й повернеться которе, крикнеш — оступається і в провалля летить. ,

Х и м а. А що ж робити? Що робити?

Дід К а с я н. Лавра треба мерщій покликати. Де Яків?

Хима (заломила руки). І він кудись збирається. Дід К а с я н. А Микитко? Хима. Немовби спить.

Дід К а с я н. Так ти постій отут, а я до Микитки. Хай побіжить до Лавра. Оповістить! Мерщій! (Подибав хутенько).

5

Дивиться Хима — хтось іде. Придивилася Хима: — Якове, ти?

Яків став. Мовчить.

Куди ти, Яшо? Я к і в. Ти знов випитуєш? Хима. Я?

Яків. Дорогу знову заступаєш?

Хима. Ні! ні!.. Коли ти про машину, то йди і думай, Якове. Я вже й сама тепер бачу, що без машини нам ой важко ж буде... Тікають наші!

Я к і в. І добре роблять.

Х и м а. Та що ти, Якове?

Яків. Давно пора. Бо що таке наша комуна? Не сад соціалізму, а сад сухих досад. (Повів рукою). Кругом ось обступили, думку сушать, сохнуть і риплять. Уночі не спиться, удень не біжиться, машини не видумаєш, отак тільки категорією — не живеш, а хворієш. Тікати треба!

Хима. Куди?

Я к і в. А знаєш що? У тебе маланхолія, у мене категорія — тікаймо вдвох?

Хима (аж дух забило зразу). Куди, Яшо?

Яків. Куди?.. Та туди, де електричні світла,— бачила, ні? Де дроти, доріг багато, де машини, а не так, як тут: степ як мертвий, в головах — могили, тиша над ними заклякла — сумно! Тікаймо, Химо! І не так, щоб вийти за комуну й розійтись, а вкупі, вдвох отак —у шахти подамось, до моря, на гори...

Х и м а. А як же з комуною, Яшо? Яків. Другі поприходять.

Хима. А як розвалиться? Яривчани землю, млина загарбають, усі наші труда? Другі поприходять, а комуни вже нема, і нашу ідею в землю закопано. Та так же закопано, що й не видати, тільки від тачанок кулацьких слід знати. Не ходи, Якове, і я не піду! Давай не підем вдвох! Тоді й Микитко з нами, Муна і всі ми за Лавром. Нових поприймаємо та як вистроїм комуну! У нас і млин, і сад, а в яривчан сімсот досад...

Я к і в. Ти думаєш, що нове сказала, про нове щось довела? Довела до того місця, де ми й зараз стоїмо.

Х и м а. За машину скажу, Яшо. Ось повернеться Лука, відремонтуємо млина, і ти будеш у млині за машиніста. От слово! Я приноситиму їсти. А захочеш (тихо), то в млині і житимем.

Яків. Маланхолія!

Хима. Яшо!

Я к і в. Не хочеш іти, скажи?

Х и м а. Я б пішла, хоч до смертної межі пішла б, та як же з комуною? Качат скільки навиводилось. Яків. Пусти! Хима. Яшо!

Яків. Пусти, осєдлая ти женщина! (Побіг).

6

Хима (услід, та гірко ж так). Осєдлая... За що ти мене, Якове, за віщо таким словом?

7

Аж набіг Микитко. Теж якийсь незвичайний, настовбурчений. З клуночком. Побачив Химу — став:

— Хоч з цією попрощаюсь. Бо ж треба з кимсь... Прощай, Химо!

Хима (аж одхитнулась). І ти?

Микитко. Іду в город.

Хима. Микитку!.. Та ти сонний?..

Микитко (гірко). Ге — сонний! Ти спитай котору ніч я спав як слід? Хоч раз мої органи заснули і всі члени? Ні разу!

Х и м а. То чого ж ти йдеш?

Микитко. Питаєш! Та хіба можна про це в такий голос питати, що немов я кінь, а ти нічого не знаєш? Діло ж на драму пішлося.

Х и м а (стямилась, мовляв,— знаю). Мотронька втекла!

Микитко тільки лоба витер. Мовчить. (Підійшла ближче). Невже через Мотроньку? Невже,— що втекла?

Микитко. Начхать мені на Мотроньку, хоч це діло й не таке, як ти думаєш, а дуже сурйозне. Та за таке діло у городі ти знаєш що? Зразу устрелили б і з комсомолу б вигнали! А тут що? Захотілось спати з хуторянським елементом — спить. Захотілось утекти — тікає. Ніякої тобі дисципліни, виховної роботи. А в результаті — всі сплять, опріч мене, бо немає з ким. Як був безпризорний, такий і зостаюсь. А знаєш, який є декрет ооцвиху? Що безпризорним можна бути лише до тринадцяти, а ви мене ліквідували? Навпаки — ще меншим зробили! Цурупалком!.. Ніт, це діло сурйознеє.

Х и м а. Микитоньку, я знаю, що це діло сурйозне. Хто, хто, а я вже ой як знаю! І серце болить, і як не спиться,— знаю. Тільки ж ти послухай: Мотронька втекла...

Микитко. Та начхать, кажу, на неї й на всю мировую любов!

Х и м а. Стривай! Костя втік, Супруни і Яків...

Микитко. Яків? Ну, тоді я й поготів. (Взявся йти).

Х и м а. Микитоньку, що ти робиш?! Що усі ви робите? Ви ж комуну зраджуєте, пролетарські інтереси, все добро напризволяще кидаєте...

Микитко. А чого втік Яків? Йому можна?

Х и м а. Нікому не можна, бо ж яке становище! Утечеш ще ти та Муна — і комуна без законного числа людей, а яривчанам того й треба. Приїдуть на тачанках, добро порозбирають, качок наших поріжуть,— зостанеться од комуни пір'я, зола та погана слава. Не йди, Микитоньку! Хочеш, я з тобою спатиму? Тільки не йди...

Микитко. Яб зостався, та не можу!

Х и м а. Ну чого?

М и к и т к о. От не можу!..

Х и м а. Через Мотроньку?

Микитко. Не можу, бо... бо вже пішов.

Х и м а (вслід). Хоч підожди до ранку!

Микитко. Не можу, бо на місці встояти не можу!.. (Побіг).

8

Нарешті й Хима в розпач вкинулась. Важко. Хіба крикнути, та хіба ж хто почує. Дід Касян, певно ж. побіг до Лавра, біля млина вона сама:

— Ой ніч, ти ніч, та де твій ранок!.. Хоч би скоріше день абощо... Товариші, товариші, свою ж ідею губимо й життя. (Пішла у млин).

9

Тихо, немов плавом по воді (досвітнє повітря взялося туманом), надійшов Вишневий. Побачив, як заходила Хима, хотів покликати:

— Ні, цю не переманиш. Бо коли той голова, то ця — серце в комуні. Відтяти руки й ноги — перестане колотитись. (Занурився у мислі). А втім... навіщо все це мені, коли я сам і минуле вже не вернеться. А може, вернеться? Отже, вернувся! Може, треба ждать, виглядати отам на перелазі? Та ба — перелаз же не твій. Боже! Ще гірш, як після потопу. Причалитись хочу — і нема до чого. Помолиться хочу — і нема де стати,

землі під ногами нема... Ну, що ти скажеш, що відповіси на це, демоне чи хто ти, голос в мені невгаваючий? Га? (Прислухався немов справді до якогось голосу). Ще господар неба не викотить сонячного колеса, як ти вкотиш своє на своє подвір'я.

Циган (од млина). А хто такий?

Вишневий (придивився, що циган). Сторож колективу імені товариша Посунька.

Циган (підійшов ближче. Придивився). А чого сюди прийшов?

Вишневий. Стережу ж землю, млин — колективне добро. А ти чого прийшов?

Циган (позіхнувши). Та я так собі... Прийшов подивитися на 'дне диво.

Вишневий. На яке диво?

Ц и г а н. Та кажуть, що взяв собі чоловік у голову сорок десятин землі, цілого млина і носить. Та ще й кажуть, сам себе обходить — стереже.

В и ш н е в и й. Ну й що?

Циган. Думав, справді, аж воно забавки. Так і я колись, малим ще, нав'яжу, було, з десяток паличок та й думаю, що коні. Запрягаю, продаю, міняю,— сказано, дитина!

Вишневий. Та й тепер ще граєшся — в комуну.

Циган. А краще вже в комуну, ніж з комуною, бо жартів ой не любить.

Вишневий. Так. Ну як же тобі грається, чи то пак — живеться в комуні?

Циган. Краще й не треба! Гвіздки куються, вила куються, підкови такі вийшли, що коні трохи спасибі не кажуть, чаплію таку скував, що де вже не служила баба Лукія, а такої, каже, не бачила. В Явдокії Марковий такої не було!

Вишневий. А чом замків не скуєш, щоб товариші твої з комуни не втікали?

Циган. А нащо, навіщо? Як сказала наша голова: гікає зрадний чоловік — нехай, аби не в комуну.

Вишневий. Чи, може, сам збираєшся?

Циган. А чого б я став тікати? Та ще сам од себе? Та ще й даром?

Вишневий. А може, перейдеш до нас у колектив? Кузня і в нас буде. Ну?.. Скільки візьмеш за те, що втечеш?

*Ц и г а н. А скільки даси?

Вишневий (показав монету). Бачиш?

Циган (придивився). Золоті. (Попробував на зуб). Золоті, та мало.

Вишневий. П'ять золотом мало?

Циган. Ти коняку за ці гроші купиш, що питаєш? А я ж чоловік.

Вишневий. Та чоловік тепер, життя людське дешевше од коня.

Циган. Ну коли так, то й став коня за коваля. Він тобі накує. А в комуні я дорожчий.

Вишневий. То в комуні такі коні.

Ц и г а н, А ти думав. Добрі коні! Добріші за тебе, їй-богу! А кузня яка!

Вишневий. У нас краща буде. Поставимо при дорозі. Щоб не тільки колектив, а всяке, кому треба, справлялося. За гроші! А з тих грошей половина колективу, половина ковалям. Гроші зароблятимеш! А в комуні що?

Циган. А в комуні, як у матінки,— усе своє, все нарівно. У комуні й ложки рівні. Живіт можна мати й більший — бо й за те не лають. А у вас що? Роби за гроші, а половину, бач,—оддай. Двадцять п'ять карбованців!

Вишневий. Що?

Ц и г а н. За те, що втечу. Вишневий. Десять! Ц и г а н. І не кажи! Вишневий. На п'ятнадцять!

Ц и г а н. Та в мене ще всі тридцять два у роті, а ти — п'ятнадцять.

Вишневий. Нащо мені твої зуби?

Циган. Тоді купи он діда Касяна. Побачиш, як куватиме.

Вишневий. Та це ж гроші за те тільки, що втечеш.

Циган. А втечеш ти за ці гроші та ще сам од себе? Утечи! От спробуй! А я подивлюся... Вишневий. Двадцять — більш не дам! Циган (ляснув його в руку). Двадцять п'ять! Вишневий. Двадцять! Циган. Двадцять п'ять!

Вишневий (обступився). Ні! Жодної копійки більше. Золоті ж! Ще цар робив!

Циган (теж обступивсь). Та й мене ж не з паперу батько зробив.

Вишневий. Двадцять три!

Циган. Двадцять п'ять!

Вишневий пішов

(Одпустив його на відстань, щоб тільки можна було чути). Накинеш карбованця? Не хочеш? Ну, хай буде по-твоєму.

Вишневий (вернувся). За двадцять три? Циган. Тікаю. Тільки без одежі... В и ш н е в и й. Як це без одежі?

Циган. А ти думав, що за двадцять три та ще й у своїх штанях утечу до вас! Та ти знаєш, чоловіче, які це штани? Довоєнні! За п'ять рублів купив та ще де? Аж в Каховці на ярмарку! Купи тепер такі штани!

Вишневий розсердився. Пішов. Тоді циган:

— Ну гаразд. Тікаю в своїх, щоб знав мою добрість. Давай гроші.

Вишневий (вернувся). Гроші після того, як втечеш. У колективі одержиш.

Циган. Ну, то й я без завдатка не почну тікати. Вишневий. Скільки завдатку?

Циган. Отих п'ять карбованців.

Вишневий. Зараз підеш? Зо мною?

Ц и г а н. А ти думав, за такий завдаток та ще сам!

Вишневий (недовірливо). Обдуриш!

Ц и г а н. Та я вже обдурив.

Вишневий. ?!

Циган (наївно-щиро). Сам брався тікати, а тут бачу,— чоловік за це гроші дає.

Вишневий (зрадів). Та невже?

Циган (налагодивсь іти). їй-богу. Ходімо, хай їй біс, самій комуні! Куєш, куєш, не перестаєш, як зозуленька, а що за те? В яких прийшов ось штанях, в таких і тікати приходиться. А баба Лукія, сердешна,— у якій прийшла спідниці, у тій другий рік ходить. А знаєш що? Давай я за ці гроші заманю бабу Лукію.

Вишневий (зраділо). А піде?

Циган (подумав. Не так рішуче). Правда, трудно. З попом, кажуть, посварилась за три крашанки і на зло йому пішла в комуну. Ще на зло йому і тікати не захоче. (Рішившись). А давай попробую.

Вишневий згаряча дає гроші. Циган побіг.

10

Не знає Вишневий, чи ще ждати, чи циган обдурив його. Походив іще. Іде циган. За ним ——Лавро.

Циган. Ой вже ж люди, ой люди тепер! Хоч не живи з ними!.. Взяла гроші, сама не йде та ще й каже, які гроші? Я до голови. Кажу: та що ж це таке, я ж заплатив гроші. А він: свідки є? Та хто я, справді, крутій який чи безчесник! (До Вишневого). Розкажи йому, будь ласка, як вийшло це діло!

Підступив Лавро, суворий і мовчазний. Придивився. Став. Не зворушиться й Вишневий. Один одною мовчки випитують, очима мацають, виміряють.

Лавро (голосно). Здоров було, коли прийшло,— колишнє!

Вишневий (тихо). Здоров і ти — теперішнє! Л а б р о. Ще блудиш? Вишневий. Шкандибаєш? Лавро. Все шукаєш вчорашнього дня? Вишневий. Жду завтрашнього. Небагато ж зосталося, як по-твоєму? Л а в р о. До третіх півнів.

Вишневий. А тоді ви нарешті щезнете? Лавро. Щезне той, хто вночі приходить. Вишневий (іншим щирим голосом). Скажи, Лавре, невже ти й досі віриш у комуну? Лавро. А ти й тепер не віриш?

Вишневий (роздумливо). Вже п'ятий рік божий, як я в обході — всі наші степи обійшов, усю Україну. Біля кожної комуни ставав — придивлявся. І що дужче придивляюсь, то дужче вагаюсь, питаюсь. Куди ж схилитися і хто з нас правий? Оце прийшов і до твоєї. Тікають. Яка земля! Краси якої місце! Млин! Хати! Повне господарство, повні права було дано — тільки жити комуною. І от вернувсь через три роки — тікають. Казарма, табір — не комуна, тринадцята рота, а не життя! Млин стоїть. І все посохло. І сохне, бачу, що найголовніше — в'яне, сохне

людський дух. Тікають!.. А я? Вигнанець, безправний, вічний мандрівник, я тисячу верстов іду, щоб тільки побачити землю і цей ось бур'янець. Знаю ж, що не вернуть її мені, не повернеться і мрія голубом назад, не принесе й гілочки з надії, а бач — прийшов і тягне впасти на коліна, щоб струсити порох з оції ось билинки, щоб зазеленіла й буяла вона. Яка ж це сила, що гонить вас, а мене кличе? І як розсудить вона нас, й на кому кінчить?

Лавро. Я двадцять літ ходив обходом, теж Україну виходив і біля кожного хутірця кулацького спинявся, придивлявся. І що дужче придивлявся, то дужче упевнявся, хто з нас правий. Прийшов і до твого. Дивлюсь,— а вже втекти не можуть, бо пашпорти в хазяїна, пам'ятаєш? Яка земля, який великий світ, здається, а втекти не можна. Ой, каторга, а не життя. І сохне, бачу, не дух якийсь, а сохне, в'яне людське тіло, бо навіть квітнички свої хазяїн людським оком поливає. Пройшов і я не менш верстов, куди там,— більше, пройшов охлялий, ось-ось упаду. А це тягло на хутір твій. Тікав. А тепер? Нехай іще один піде чи двоє нестійких, нехай підкупиш третього, хай і дощів не буде рік, другий і третій, нехай ще раз, тікаючи, зруйнуєш ти машину у млині — комуну ми збудуємо! Час і життя та діло наше (подивився на годинник) ще тільки починаються. А тобі пора ховатися, бо вже світає.

Вишневий. Ще подивимось, кому розсвіне.

Лавро. Блуди!

Вишневий. Шкандибай!

Лавро. Перебив об капіталізму ногу — не жаль було, а цю на тобі до цурочки поб'ю. (Підняв костура). Тікай!

Пішов Вишневий. Одійшовши, оглянувсь на цигана.

Циган (на відповідь). Добре йому тікати, а як мені, без грошей! Та тут вбий мене, а не втечу! Не втечу, аж поки баба не поверне моїх грошей!..

II

1

Ще до схід сонця Хима з бабою Лукією заходились домазувати млина. Тут же сидів лід Касян — куняв старий. Баба зразу

сказала:

— А вже й не люблю ото робити мовчки!

І потому співала щось трошки задирикувате й сумне. Хима непомітно (в засуканий рукав) витирала сльози. Нарешті баба заявила:

— Снився мені сю ніч такий сон, що, мабуть, щось буде. Чуєш, Химо? Химо-о! Та що з тобою сьогодні, дівко?

Хима (очулася). А що?

Баба. Глина он падає з рук, третій кавалок! Плюнь! Другі поприходять — хіба мало наймитів та наймичок! Та я сама як піду ось у неділю в Кураївку або Пантелики, то наведу на три комуні...

Хима. Та це я так... Ма'ть, не виспалась... А скажіть, бабо, ви багато по світах служили,— далеко од нас шахти?

Баба (взялась пригадувати). Може, Шмати? Дак це туди, за Голопузівку, де хутір Дурнохатка, по дорозі, як на Каргу повертати,— Сокирки, Вирвихвостого хутір, Чухали, Шпаличкй, Ступин, а тоді й

Шмати. Служила й там колись, це того року, як ото кузьки-жука налетіло.

Хима. Та ні! Це де вугілля копають — шахти... Знаю, що на Донбасі, а де він, в яку сторону од нас?

Баба. То це ти плачеш з неполітграмоти? А я думаю, чого вона, за ким? (Зітхнула). Отак і я —як подумаю, яка я ще неполітграмотна, то так же досадно стане, так досадно... А диви! Здається, Яків? їй-богу, Яків іде!

Хима. Де? (Обернулась — справді Яків. Аж кинулась назустріч. Раптом стрималась і, щоб замаскувати свій рух, набрала глини). Ви ж, бабуню, не допитуйтесь, де був! Не треба й натякати навіть!..

Баба (образилась). А то я така дурна! Знаю ж! Навпаки — спитаюсь про таке, немовби я ні сном ні духом не знаю, що він тікав.

2

Тільки-но підійшов Яків, баба й одвела мову:

— От вже хто нам, Химо, скаже, чи далеко до шахт! Ти, певно, знаєш, Якове?

Подивився Яків на Химу:

— Ще гірш, як осєдлая!

У Хими аж сльози проступили:

— Яшо!

Яків. Не Яша я тобі більше, а Яків! А то й товариш Мовчан. І годі про шахти, бо вже он яривчани збираються на нас. Я на вивідки ходив, а не в шахти. Сьогодні мають межувати землю й одбиратимуть млина...

З

Ще баба Лукія не набралась як слід повітря, як з-за греблі з'явився Микитко. Тоді вже Хима кинулась назустріч:

— Я так і знала, Микитоньку, що ти не підеш, що ти вернешся. Ой любий мій, дорогий, золотий!

Микитко (удав сердитого). Якраз через вас підеш! Яривчани з лопатами йдуть землю межувати, млина одбирати, а ви тут що? Хоч і на однім місці, хоч і млина мажете, а проте спите? Так?.. Та за таке діло в городі ви знаєте що? Зразу б із комсомолу, а тут що?

Дід Касян (у стукачку вдарив). Ідуть!

Баба Лукія (набралась повітря). З лопатами!

Хима (трохи розгубилась). Що ж тепер робитимем?

Микитко. Отож-бо й є!

Яків. Не знімайте паніки! Організованість і дисципліна! Химо! Ти зараз бігом у комуну до Лавра!..

Хима. Я не добіжу ркрро.; Я ногу наколола!.. Ось, біжіть ви, бабо!

Баба. Стара я,.(щобубігати... І, Яків (підніс <голос)> Дисципліна! Скажіть, що яривчани прийшли землю, і млин одбирати...

Баба Лукія, полаявшись пошепки з Химою, побігла. Яків ідо всіх:

— З яривчаиами — стули зуби й мовчи!..

4

З лопатами, дерев'яним сажнем, шнуром на міряння вийшли на греблю яривчани: Ахтительний (з планом), знайомий чоловік, М а к с и м — чоловік з десять всіх. Між ними тулились Макар, Супруни, Костя.

Ахтительний (звернувся до Макара). Товаришу голово колективу, імені товариша Посунька! Щоб не вийшло мітингу, дозвольте мені маленьке попереднє слово. (Вийшов наперед, до комунарів). Бонжурі слухайте! Соціалізм не. сіно, але й вам не можна далі бути тим домашнім животним, котре, як-то кажуть, лежить, саме не їсть і другим не дає...

Микитко {не витримав). Та ви його давно б з'їли, якби не ми.

Ахтительний. Оце і все, що я хотів сказати: Микитко. Та й я все сказав.

Ахтительний. А тепер до діла. Як казав товариш Ленін: поменше балачок та більше діла. І сам, було, ніколи зайвого слова не кине, а вже як скаже, то зразу ж оберне на діло. Будем же і ми наслідувати його. Так-от: сьогодні склався остаточно наш імені товариша Посунька колектив. Голова: Макар Байбуза, заступник Супрун, за секретаря Ахтительний, себто моа. Слухали: про опір комуни "Комінтерну" директивам: партії й Радянської влади щодо виділу нам сорока десятин землі і млина в оренду. Ухвалили: спираючись на ці директиви, землю сорок десятин одмежувати і' млина одібрати в присутності понятих — вийдіть наперед...

Поняті вийшли.

...і представника Яривчанської сільради....

Вийшов знайомий чоловік.

....копії протоколу: першу надіслати товаришу Посунькові, другу — окрзу, третю — райзу, четверту — комуні "Комінтерну". Точка. Вручаю. (Подав Якову копію. Підійшов до Макара). Все! Тепер ваше слово — коритеся вищезгаданим директивам чи ні? Яків. Наша комуна...

Ахтительний. Коротко: коритеся чи ні?

Яків. Наша комуна ухвалила виконати ці директиви, як тільки повернеться наш делегат з города і ствердить, що цю справу там справді розв'язано, а не зав'язано. Сьогодні ж ми ждем на його. Підождіть і ви!

Ахтительний (до Макара). Не тільки державі не дають, ще й в ЕРСІ хліб почали одбивати. Пермете нам починати, товаришу голова колективу імені товариша Посунька.

Зворухнулись лопати в руках. Збіглися всіх очі на Макарові — ждуть. Тільки Макар за слово, як раптом Хима таким незвичайним голосом, що всі обернулись до неї:

— Пов'язку скиньте! У пов'язці стоїте!.. Це сон, товариші, чи мені так взрілося, що в пов'язці він? Га? На очі набігло: був собі комунар один у комуні, раптом отак — та заманули його вороги, зав'язали очі, дали йому ніж, набігло на очі — ніж у руки, привели до комуни та й кажуть: "Бий!.." Невже ж ви ударите, дядю Макаре?

Аж по очах провів рукою Макар. Став.

Ахтительний. Ну, коли вже на казки пішло, то й я розкажу. Був собі чоловік один на світі. Ну, може, був би і далі, та заманули його юноми,

як кажуть французи, по-нашому,—одні люди. Заманули, очі зав'язали, вуха агітклейтухом забили та й кажуть — роби-роби, а тоді, як ми розв'яжемо, ти побачиш, соціалізм засвітиться. От той чоловік робить і робить. Та вже другі розв'язали, кажуть — подивись! Подивився — світиться думав, соціалізм, аж то грішне тіло. Ну, земля гуляє, у млині мишва живе й етсетера, як кажуть французи. А партія б'ється, бідна, а влада турбується, щоб в державі хліб був. Та де ж йому взятися, коли циган вже в комуні взявся хазяйнувати. (Удав голос циганів). Або ти, Макаре, хліб роби, а я буду їсти, або я буду їсти, а ти, Макаре, роби...

Макар. Межуйте!

Ахтительний. Товариш голова сказав межувати, Поняті — за очі, решта за лопати — копай!

Крикнули яривчани:

— Копай!

Аж тут Лука з чобітьми за плечима: — Постій трошки, не копай!

Ахтительний. Пардон! Та хто ж таки з'являється під такий момент! Це тільки в театрах, я бачив, так робиться, а це ж млин!

Лука. А забарився би на день, то що з того? однаково — з одною результатою прийшов би.

Ахтительний. Ану, з яким?

Лука. На, Химо, мій партафель, бо й він упрів з дороги. Ну, тепер і поздоровкатись можна. (До всіх). Здорові були, герої й героїхи! (Повернувся до Макара з Супруном). Здрастуйте й ви, мнимії герої! Був в окрузі, був. По всіх установах виходив, як бачите. (Показав на побиті чоботи). А найважче по секціях та по комісіях — як по драбині лазиш. З

одним трохи не побився — я до його з словом, а він круть — і нема, прибігає: "Я вас слухаю". Дивлюсь — круть, і нема, та отак годин зо дві, віриш. Крутиться та курить, крутиться та курить — чи не ваш (до Ахтительного) знайомий часом? Ну, як не ходилося, а прийшов з результатою. Ось вона... (Розстебнув гаман — коробка з зубним порошком попалась). Зубного порошку привіз в комуну, між іншим. А ось результата. (Вийняв, прочитав). Виділ землі із комуни "Комінтерну" колективу імені товариша Посунька припинити і млина не оддавати до приїзду спеціальної комісії. Голова окрвику — догадайтесь хто? Наш брат сидить... Побачив, віриш, що в мене зуби болять, і зразу записку до лікарні. От де рвуть, віриш! Уколе голочкою, віриш, а тоді обценьками клац — і нема, клац — і нема. (Показав на зуби). Бачили таку роботу? Отак і в комуні треба — щоб не було гнилих.

III

1

Осіннього вечора зібралась комуна пускати млин. Хима оздоблювала червоний куточок. Лука розкладав літературу. Циган світив йому лампочкою.

2

Прибіг з машинової Микитко:

— За п'ять хвилин тридцять секунд точно, каже Лавро, машина буде готова. Пускаємо! Перед цим гудок, почуєте? Гу-у-у. Га? Гудок у степах! Оце діло серйозне. А Яків — так просто цілує машину. Каже, й спати буде там, чуєш, Химо?

3

Хима (захвилювалась). За п'ять хвилин, а червоний куток ще не готовий. Де вожді? Подайте сюди вождів революції!

Лука (до цигана). От, віриш! За п'ять хвилин пускаємо млина. А підожди, ще й радіо спорудимо. Знаєш, що таке радіо?

Циган. Та вже, мабуть, якась радісна штука.

Лука. Угадав, віриш. Дуже радісна штука. Приміром, ти ось циган і живеш у нас у комуні. І, приміром, захочеться тобі поговорити з циганами, що, приміром, живуть десь у Бассарабії, а то й у Америці.

Циган. Е, голубе, де та Бассарабія!

Лука. Так от радіо — така штука, що гукнеш ти звідси в ню, а тобі всі цигани з Америки озовуться.

Циган. Озовуться?

Лука. Озовуться, віриш.

Циган. І про коні можна буде спитатися?

Лука. І про коні. Про все.

Циган. А жаль же який!

Лука, Чого жаль?

Циган. Та казав жінці: не вмирай! Не вмирай, бо, може, до чогось таки доживем, дак ні... Взяла дітей і подалася на той світ...

Увійшов дід К а с я н.

Хима (до його). Ну, як надворі? Теж свято?

Д і д. Темно надворі, ще й вітер. Темнр ще кругом в степах. Вишневого бачили. Десь по той бік хуторів. Без шапки, кажуть. Соломки назбирав, бриля плете, а сам таке верзе, що й купи не держиться, кажуть. Якогось серця шука, кажуть...

Лука. Чув і я, що збожеволів. Дощ іде — він ходить. Вітер, віриш,— ходить. Без шапки.

5

Яків (спітнілий, зворушений). Машина готова. Як з кутком?

Хима. Ой лишечко. Ще три хвилини — можна?

Яків. Машина — така категорія, що не жде.

Хима. Три хвилинки! Забари на три хвилинки, Яшо! Невже не можеш?

Яків (з докором і піднесено). У мене в самого таке тиснення, Химо, а в тебе куточок не готовий!.. Три хвилини — довше не жду! (Побіг).

6

Хима. Подивіться, товариші, чи рівно я почепила патрет товариша Леніна?

Лука. Ану, Муно, посвіти, віриш!.. (Зайшов, з одного боку подивився, з другого подивився). Немов рівно.

Х и м а. А подивіться, як у листях вийде? (Уквітчала портрет листям). Ну, як?

Циган. Як живий...

Лука. Хворий наш вождь.

Хима. Снився мені в сю ніч.

Циган. А розкажи, Химо, як?

Хима. Немов вийшла я на степ. Зима і хуга б'є. І, немов дивилась я на дорогу. Коли дивлюсь, аж дорогою сани — не сани, немов човен пливе, засипаний снігом. Щось везуть хороше. А за човном товариш Ленін без шапки, і руки в кишеньках. А сніг метеликами його вкрив і немов тане на лобі. Я й думаю: холодно ж, а він усміхається та до нас в комуну... Я й прокинулася.

Циган (з досадою). Шкода, що не мені приснився, я б дідька лисого прокинувся. Розпитав би Леніна за все чисто і чи можна буде за соціалізму мінятися кіньми.

Лука, (теж з досадою). Такий вождь і кому приснився, віриш. .

Х и м а. А хто любить, тому він і сниться. Ой, якби я йому написала листа.

Л у к а. Кому?

Х и м а. Ленінові.

Лука. Ну й баба, віриш. Та він тобі хто, що ти до його з листом! Та й що б ти написала, малограмотная?

Хима. Що? Написала б отак: товаришу ' Ленін, Ілліч дорогий. Ми живем комуною, і циган у нас. Наша комуна в степах...

З вікна гримнув постріл. Захиталась Хима й упала.

7

Знялася тривога. Убіг Яків, Микитко, Лавро: — Хто?

Лука. У вікно хтось.

Кинулись надвір. Циган перший. Яків зостався. Підійшов до Хими, Спідничка закотилась за коліно. Нагнувся, обережно прикрив і тихо вийшов у машинову.

8

Зарипіли двері. Почали вертатись комунари. Циган і Лука увели Вишневого. Сміється. Потирає руки:

— Ще й не встигла впасти, як уже минуле вертається, вертається. Слуги уводять за руки у рідну господу Покличте хазяйку, Маланію Митровну! Що? Слава богу! А де ж ікони? І вікна не ті! Повставляйте зараз!.. І принесіть мені назад спаса, поїду яблука до церкви святити. Та запрягайте коні, на степ пора, вже ж скоро покрова. Харчів поменше кладіть, тепер день малий. А хто посох мені квітника, га?

Лавро (пильно вдавившись в очі Вишневому). Обдуриш, може, лікарів, обдуриш всіх спеців, та не обдуриш ти мене. (До всіх). Прикидається! Зв'яжіть і одвезіть в район. (Пройшов повз Химу. подивився на годинника). Сімнадцять хвилин затримка. (Крикнув). Пускайте млина!

Залунав гудок. Здвигнувся, побіг пас. І тільки тоді підійшов Лавро удруге до Хими. Сів біля неї:

— Провина наша — не добили ворога, Химусю!